

ابعاد و مولفه‌های تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی ایران

نسرین حیدری زاده^۱

زهره اسمعیلی^۲

مهران فرج‌اللهی^۳

طیبه صفایی^۴

چکیده

تربیت اخلاقی به دلیل نقش مهمی که در سرنوشت انسان و جامعه دارد، از دیرباز کانون توجه اندیشمندان و پیشوایان دینی بوده است. همچنین در میان فیلسوفان نیز تربیت اخلاقی به منزله شاکله تربیت آدمی لحاظ شده است و عالی‌ترین و عمیق‌ترین بخش تعلیم و تربیت محسوب می‌شود. هدف این پژوهش بررسی ابعاد و مولفه‌های تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی ایران می‌باشد. پژوهش حاضر از نوع پژوهش کیفی با رویکرد توصیفی-تحلیلی و روش آن بطور ویژه «روش تحلیل محتوای کیفی» است. داده‌های اولیه با استفاده از تحلیل محتوی کیفی و سندکاوی به دست آمد. سپس برای اعتباریابی پژوهش از تکنیک دلفی استفاده گردید، برای انتخاب نمونه‌های مصاحبه از

۱- مربی، دانشجوی دکتری، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

ایمیل nasrin.heidarizadeh.61@gmail.com

این مقاله مستخرج از رساله دکتری رشته فلسفه تعلیم و تربیت است

esmaeilgir@gmail.com

۲- استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

farajollahim@yahoo.com

۳- استاد، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۴- استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

روش نمونه گیری هدفمند که با مشارکت ۱۵ نفر از متخصصان مرتبط با موضوع و با در نظر گرفتن « معیار اشباع نظری » استفاده شد. نتایج حاصل از متون و مصاحبه با استفاده از کد گذاری باز مورد تحلیل و ابعاد و مولفه های الگوی تربیت اخلاقی در قالب چهار عنصر عوامل موثر، زمینه ساز، بازدارنده و پیامدها (در حیطة شناختی، عاطفی و مهارتی در ارتباط با عناصر چهارگانه ارتباطی یعنی خدا، خود، دیگران، خلقت) تنظیم شده.

کلید واژه ها: ابعاد، مولفه ها، تربیت اخلاقی، تربیت رسمی و عمومی، دوره ابتدایی، ایران

مقدمه

از آنجا که اخلاق از مسائل مهم و بهتر بگویم از چالش های حال و آینده جوامع و نظام های تربیتی کشورهای جهان بوده و خواهد بود (هانتینگتون^۱، ترجمه حمید رفیعی، ۱۳۹۳) از این رو یکی از دل مشغولی های سیاست گذاران آموزشی جهان تربیت اخلاقی دانش آموزان است. در برخی کشورها مانند چین کره و ژاپن در برنامه درسی دوره های تحصیلی مدارس، ماده درسی خاصی به نام اخلاقیات در نظر گرفته اند. کشورهای دیگر از جمله ترکیه سنگاپور کامبوج آمریکا و انگلستان توجه جدی به تربیت اخلاقی داشته اند (حسنی، ۱۳۹۵). در گزارشی که از اجلاس مشورتی دفتر منطقه ای یونسکو در تایلند ارائه داده است بیان می کند که موضوع آموزش اخلاق مورد تاکید برخی از نمایندگان این اجلاس قرار گرفته است. (محسن پور ۱۳۸۷). شواهد نشان می دهد که جامعه ایران هم اکنون و بی تردید در سال های آینده بیش از هر چیز دیگری نیازمند توجه به پرورش انسان ها یا به عبارتی شهروندان متخلق به ارزش های اخلاقی است (سعیدی رضوانی، ۱۳۸۶). کم مهری به ساحت تربیت اخلاقی در کشور در وجه عملی آن بیشتر دیده می شود. با وجود تحقیقات قابل توجهی که درباره اخلاق در عرصه مباحث فلسفی ای و روان شناختی و حتی جامعه شناختی انجام شده است اما در خصوص تربیت اخلاقی در

1- Huntington

عمل به ویژه در نظام تربیت رسمی و عمومی تحقیقات درخور توجه نیست. به سخن دیگر در کشور ما با وجود این سابقه و پیشینه علمی درباره اخلاق، رویکردها و الگوهای بومی یا بومی شده برخاسته از اندیشه‌ورزی، اندیشمندان خود را در اختیار نداریم. بنا بر این تحلیل ما نیازمند توجه عمیق تری به این حوزه حیاتی هستیم. روشن است که دانش و توانایی لازم برای توسعه تلاش‌ها در ساحت تربیت اخلاقی به ویژه در نظام تربیت رسمی و عمومی مستلزم توجه کافی و وافی و هر دو وجه نظری و عملی است. یکی از بسترهای مناسب برای توسعه مباحث نظری و عملی در زمینه تربیت اخلاقی آشنایی و مواجهه انتقادی با رویکردهای جدیدی است که در جهان برای تربیت اخلاقی مطرح است (جمالی زاده ۱۳۹۲). آشنایی و مواجهه انتقادی به دانشوران بومی کارگزاران در نظام تربیت رسمی و عمومی کمک می‌کند تا به سمت تولید رویکردها و الگوهای تربیت اخلاقی بومی حرکت نمایند. این اقدام زمینه پویایی این حوزه فکری و عمل تربیت در ساحت اخلاقی را فراهم می‌آورد. (سلیمان ماهینی، ۱۳۹۵) از آن جا که تمامی ابعاد وجود انسان از جمله رشد شناختی و عاطفی^۱ کودک در هفت سال دوم یعنی (مقطع ابتدایی) در حال پیشرفت و رشد می‌باشد، و بر پایه مطالعات علمی دوره دبستان (۶ تا ۱۱ سالگی) که مد نظر این پژوهش است، دوره‌ای با ثبات، آرام و همراه با سازگاری است که در آن بحران عمیق شخصیت دیده نمی‌شود و دوره عقل و دانایی و میل به زندگی اجتماعی و فعالیت است و کودک آمادگی لازم برای یادگیری و آموزش را پیدا کرده و این دوره مصادف با دوره تسلیم و و تعلیم و تادیب کودک می‌باشد، که همزمان با آن پا به عرصه دبستان و آموزش و پرورش رسمی می‌گذارد (کاردان، ۱۳۸۹). در کنار نقش مهم خانواده در تربیت اخلاقی، نظام تربیت رسمی و عمومی نیز پرورش اخلاقی دانش آموزان را جزء اهداف و برنامه‌های مهم خود قرار داده است. در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش کشور (شورای عالی انقلاب

1 - Cognitive and emotional development.

فرهنگی، ۱۳۹۰، ص ۹) تربیت دینی و اخلاقی به عنوان محور تمامی برنامه‌های تربیتی در مدارس مطرح شده و به حق، بر سایر ساحت‌های تربیتی برتری یافته است. منظور از تربیت اخلاقی نوعی تغییر است که قلمروهای عقلی، عاطفی و رفتاری را در بر می‌گیرد. عنصر عقلانی تربیت اخلاقی معطوف به ایجاد درک اخلاقی برای بازشناسی امور خوب از بد است. به لحاظ عاطفی، تربیت اخلاقی نظر به پرورش پاره‌ای عواطف معین در شخص دارد. همچنین تربیت اخلاقی مستلزم عمل است و رفتار شخص باید جلوه درک و احساس اخلاقی باشد (باقری، ۱۳۹۶).

یکی از موضوعات مهم در تربیت اخلاقی، رویکردهای گوناگونی است که اندیشمندان و پژوهشگران در باب تربیت اخلاقی اتخاذ کرده‌اند. پرداختن به رویکردها و نقد بررسی آنها علاوه بر اینکه کوتاه‌ترین راه برای آشنایی عمیق با تربیت اخلاقی به دست آوردن تصویری دقیق از آن است، ما را با مسائل و موضوعات مهم و چالش برانگیز این حوزه آشنا کرده و زمینه را برای تحقیق و باز کردن افق‌های جدید در این قلمرو آماده می‌کند. درحالی‌که در باب ضرورت و اهمیت تربیت اخلاقی هم‌نواپی محسوسی بین نظریه پردازان وجود دارد ولی در باب چیستی و چگونگی آن این هم‌نواپی جای خود را به تشتت آرا می‌دهد و تنوعی از نظریات را ایجاد کرده است (کرن^۱، ۲۰۱۴ به نقل از عقیلی، ۱۳۹۷) در واقع در باب ضرورت و نیاز به تربیت اخلاقی اتفاق نظر زیادی وجود دارد ولی در باب چیستی و چگونگی تربیت اخلاقی اختلاف نظرها بسیار زیاد است. بر این اساس با توجه به جهت گیری‌هایی که در خصوص تعریف اخلاق و تعیین ابعاد و حدود و ثغور آن وجود دارد رویکردهای مختلفی برای تربیت اخلاقی ایجاد می‌گردد (بارو^۲، ۲۰۱۰). بعضی از این رویکردها بر یک بعد از ابعاد رشد اخلاقی تمرکز کرده‌اند و هدف خود را از تربیت اخلاقی تقویت بعد به خصوصی از اخلاق دانسته‌اند. در این گروه از رویکردها می‌توان

1-Curren

2- Barrow

رویکرد رشدی- شناختی^۱ را نام برد که بر اساس دیدگاه‌های روان‌شناسان رشدی مانند پیاژه^۲ و کلبرگ^۳ شکل گرفته‌اند و هدف نهایی خود را تقویت فضایل عقلانی یا تغییر در سطح قضاوت اخلاقی^۴ دانسته‌اند (کار، ۲۰۱۲). رویکرد مراقبت محور^۵ گیلیگان- نودینگز^۶ که بر رشد عواطف اخلاقی با مرکزیت تقویت ارزش‌های اخلاقی همدلی و شفقت تأکید دارند. گروه دیگری از رویکردهای تربیت اخلاقی با مبنا قرار دادن چهره‌ای چندوجهی از رشد اخلاقی ابعاد مختلف رشد اخلاقی را به عنوان هدف تربیت اخلاقی در نظر گرفته‌اند، رویکردهای ترکیبی در تربیت اخلاقی مانند رویکرد شناختی- اجتماعی^۷ را کلید زده‌اند (هسلپ^۸، ۲۰۱۵). علاوه بر این رویکرد، رویکرد تربیت منش^۹ که بر اساس دیدگاه اخلاق فضیلت شکل گرفته‌اند نیز از یک چهره چندبعدی در اخلاق حمایت می‌کنند. رویکرد تربیت منش که با شعار هماهنگی عقل، احساس و دست با رهبری لیکونا در اواخر سده بیستم ایجاد گردید و بر تقویت دانش اخلاقی، عواطف اخلاقی، انگیزش اخلاقی و عمل و مهارت اخلاقی به صورت سازوار تأکید دارد (ویلسون، ۲۰۱۶).

از آنجا که مسائل و آموزه‌های اخلاقی به آرامی در وجود انسان ریشه دوانده، باید تدابیری اتخاذ شود که تربیت اخلاقی در سالهای اولیه به صورت زیر بنایی و اساسی به آن توجه شود، زیرا سنگ بنای فعالیت‌های آتی افراد را تشکیل می‌دهد و ثمره این نوع تربیت

1 - Cognitive development

2 - Piaget

3 - Kohlberg

4 - Moral judgment

5 - care-centered approach

6 - Gilligan- Noddings

7 - Cognitive-social

8 - Heslep

9 - Character education

در دوره‌های آتی بخصوص در دوران پر تلاطم نوجوانی و جوانی به بار خواهد نشست (یانگ، ۲۰۱۱). همین امر محقق را به ضرورت تدوین الگویی مفهومی^۱ جهت چگونگی تربیت اخلاقی با در نظر گرفتن مولفه‌های فرهنگی - اجتماعی و مبانی اسلامی، توجه به ماهیت و رشد افراد در این دوران و استفاده از رویکردهای تربیتی و روان‌شناختی هدایت نموده است. بر پایه اهمیت دوران کودکی (هفت سال دوم) که شناخت، درک، پذیرش و عمل به فضایل اخلاقی شکل می‌گیرد، ارائه الگویی که شامل عوامل موثر، عوامل زمینه ساز، متغیرهای بازدارنده و نتایج و پیامدها در تربیت اخلاقی باشد، هدف اصلی پژوهش فعلی است.

یکی از موضوعات مهم در تربیت اخلاقی، رویکردهای گوناگونی است که اندیشمندان و پژوهشگران در باب تربیت اخلاقی اتخاذ کرده‌اند. پرداختن به این رویکردها و نقد بررسی آنها علاوه بر اینکه کوتاه‌ترین راه برای آشنایی عمیق با تربیت اخلاقی به دست آوردن تصویری دقیق از آن است، مارا با مسائل و موضوعات مهم و چالش برانگیز این حوزه آشنا کرده و زمینه را برای تحقیق و بازکردن افق‌های جدید در این قلمرو آماده می‌کند. سطح اول: رویکردهایی که صبغه فلسفی دارند. سطح دوم: رویکردهایی که صبغه دینی دارند سطح سوم: رویکردهایی که صبغه روان‌شناختی دارند. سطح چهارم: رویکرد هایی که صبغه تربیتی دارند (سجادی، ۱۳۸۳). با توجه مبادی عمل اخلاقی (شناخت، عواطف، عمل) و ویژگی‌های شناختی، عاطفی و ارادی دانش آموزان دوره ابتدایی، رویکرد غالب در این پژوهش ترکیبی از رویکرد روان‌شناختی و تربیتی می‌باشد. به نظر می‌رسد که با توجه به این تقسیم‌بندی‌ها و شواهد به دست آمده، یکی از رویکردهای اصلی تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی از جنس فضیلت‌گرایانه (تربیت منش) است که سه حلقه دانش اخلاقی و احساس اخلاقی و عمل اخلاقی را به هم پیوند می‌دهد.

4- Conceptual Model

تحلیل‌های به عمل آمده از اسناد و مدارک و رسمی‌حاکمی از آن است که تربیت اخلاقی به معنی ظهور و بروز گروهی از فضایل در شخصیت فرد است. این فضیلت‌ها یا صفات پسندیده که فهرست بلند و وسیعی دارد، عموماً جنبه محتوایی تربیت اخلاقی را نیز تعیین می‌کند. اصولاً در رویکرد منش، اصالت با محتوای تربیت اخلاقی است و اهداف تربیت اخلاقی نیز همین فهرست فضایی است که باید کسب شوند یا ظهور و بروز پیدا کنند. در ادبیات تربیت اخلاقی گاه این رویکرد در شکل سنتی آن به رویکرد سبب یا بسته فضایل مشهور است. برخی شواهدی که دال بر این رویکرد در نظام تربیت رسمی و عمومی است، می‌توان به فهرست اهداف مصوبی که در شورای عالی در چند مرحله از مراحل هدف‌گذاری تصویب شده اشاره شود. اهمیت اسوه‌های اخلاقی (کسانی که در پرورش ملکات درونی خود موفق بوده‌اند و اعمال آنها برخاسته از فضایل درونی است)، تأکید بر نقش الگوی معلمان و والدین را نیز می‌توان از اصول رویکرد تربیت منش برشمرد (لیکونا، ۲۰۰۵). علاوه بر رویکردهای تربیتی، یکی دیگر از رویکردهای غالب در نظام رسمی و عمومی رویکرد روان‌شناختی است که با تأکید بر رشد و پرورش توانایی شناخت اخلاقی دانش‌آموزان، الگوپردازی به عنوان یکی از روش‌های اساسی در تربیت اخلاقی، یادگیری مشاهده‌ای، عمل و تکرار آن و همچنین تأیید عمل اخلاقی، خودکارآمدی و عاملیت اخلاقی از اهمیت زیادی برخوردار است (بندورا، ۲۰۰۶).

روش پژوهش

پژوهش حاضر با توجه به نوع داده‌ها و نحوه گردآوری و همچنین شیوه گزارش آنها، در پارادایم پژوهش‌های تحلیلی - تفسیری با رویکرد کیفی قرار می‌گیرد. پژوهشگر ابتدا به جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها به دو صورت اسنادی و مصاحبه و سپس به تجزیه و تحلیل اطلاعات به دست آمده از این روش‌ها پرداخت. روش مورد استفاده برای تحلیل اطلاعات نیز روش تحلیل محتوا کیفی است. یکی از فنون مورد استفاده در این پژوهش با متخصصان یا نظرسنجی از خبرگان (فن دلفی) است. جهت جمع‌آوری داده‌های مربوطه از مصاحبه با

روش هدایت کلیات استفاده شده است. در مصاحبه با متخصصان سوالات بصورت باز پاسخ مطرح شد تا نظر جامع تری از آنها برای گرد آوری یافته‌ها جمع آوری شود. لذا با ۱۵ نفر از متخصصان مرتبط با موضوع مصاحبه انجام شد. از آنجا که در جریان مصاحبه اشباع نظری توسط پژوهشگر احساس شد، به همین تعداد بسنده گردید.

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌های این پژوهش عمدتاً به صورت کیفی انجام گرفته است بدین منظور فرایند سه مرحله‌ای به این صورت انجام گرفت: (۱) تقلیل یا تلخیص داده‌ها (۲) عرضه یا نمایش داده‌ها (۳) نتیجه‌گیری. با توجه به این که روش‌های مختلفی برای گردآوری داده‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. لذا روش‌ها و فنون مختلف تحلیل نیز به کار رفته است.

اعتبار یابی پژوهش

بر این اساس برای تعیین قابلیت اعتبار الگوی به دست آمده از تکنیک‌های سه‌سویه‌سازی تثلیث (منابع تایید گر از جمله همسوسازی داده‌ها، خود بازبینی محقق، کنترل اعضا) صادقی فسایی و عرفان منش، ۱۳۹۴: ۸۵) و جهت دهی تئوریک استفاده گردید. در همسوسازی داده‌ها، داده‌های کافی از منابع چندگانه اعم از دیدگاه مشارکت کنندگان، پیشینه نظری و پژوهشی و یافته‌های محقق جمع آوری و کنترل می‌گردید. در تکنیک خود بازبینی محقق نیز، فرایند و نتایج تحلیل به طور مستمر و مداوم توسط محقق بازنگری می‌گردید. در تکنیک کنترل اعضا نیز، محقق با ارائه تحلیل‌های داده‌ای و نتایج به مشارکت کنندگان از واکنش‌های آنان در رابطه با یافته‌ها آگاهی می‌یافت.

یافته‌های پژوهش

۱- عوامل موثر در تربیت اخلاقی دانش آموزان دوره ابتدایی کشور ایران کدامند؟

داده‌های به دست آمده طی فرآیند مطالعه متون، مکتوب شد، سپس متون مکتوب و نظر متخصصان به دفعات مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و فهرستی از کدهای اولیه ایجاد شد. در گام‌های بعد کدهای به دست آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی شدند

و پس از چندین مرحله تحلیل و بازبینی از میان کدهای اولیه، مفاهیم پایه ایجاد، سپس با جمع‌بندی و مقوله‌بندی ۱۱ عامل موثر اخلاقی شناسایی شد.

جدول (۱-۱) عوامل موثر بر تربیت اخلاقی از دیدگاه صاحب نظران و منابع مکتوب

ابعاد	مفاهیم	داده‌ها	
عوامل موثر در تربیت اخلاقی	شبکه‌های تربیتی خانواده	<ul style="list-style-type: none"> - اولین نهادی است که فرزندان در آن به تدریج هویت کسب کرده، وارد زندگی اجتماعی می‌شود - این نهاد دارای شبکه‌های تربیتی متفاوت (سهل گیرانه، مقتدرانه و یا استبدادی) می‌باشد 	۱
	مدرسه	<ul style="list-style-type: none"> - مرکز تربیتی‌ای که مسئول آماده کردن شاگردان برای برخورد با اجتماع و کسب مهارت‌های لازم جهت شرکت در زندگی اجتماعی می‌باشد - وظیفه این مرکز تربیتی کشف و هدایت استعدادها و تسهیل یادگیری 	۲
	معلمان	<ul style="list-style-type: none"> - افرادی که نقش آموزشی، ایمان آفرینی و شکل دهی به رفتارهای دانش آموزان را دارد - عهده دار هدایت و ارشاد دانش آموزان 	۳
	همسالان نیک	<ul style="list-style-type: none"> - معاشرت با دوستان یک نیاز طبیعی است و نمی‌شود از آن صرف نظر کرد. نتیجه دوستی فقط معاشرت و رفت و آمد، و گفت و شنود نیست، بلکه آثار بیشتر و مهم‌تری بر آن مترتب است. به جهت سنخیت و تناسب روحی که در بین دو کودک یا نوجوان وجود دارد. - همنوایی با دوستان هم سن و سال و تقلید از آنها 	۴
	رسانه‌ها	<ul style="list-style-type: none"> - وسایل ارتباط جمعی اعم از مکتوب (مثل روزنامه‌ها و مجلات) و غیرمکتوب (مثل رادیو و تلویزیون) بزرگترین سهم را در راه انتقال میراث فرهنگی و فکری و تربیت اخلاقی افراد جامعه به عهده دارند 	۵

الگوها	۶	- در این روش انسان‌های پاک، موفق و کامل به عنوان نمونه معرفی می‌شوند و دیگران می‌توانند از رفتار آنها سرمشق گرفته نمونه‌ای عینی و قابل تقلید و پیروی، در برابر متربی قرار می‌گیرد
بازی	۷	- افراد را به مقررات و ضوابط زندگی آشنا می‌کند، روح سازگاری را در افراد پدید می‌آورد، فنون زندگی جمعی را عملاً به کودک یاد می‌دهند
تشویق	۸	- راهبردی برای ایجاد شوق و انگیزه و رغبت برای کارهای نیک و ایجاد عاداتهای پسندیده است. - و همچنین راهکاری برای اصلاح ناسازگاری‌ها رفتاری است (یا حذف رفتارهای منفی)

عوامل موثر از دیدگاه رویکردهای تربیت اخلاقی (روان‌شناختی و تربیتی) عبارتند از:

- ۱- ارائه معماهای اخلاقی ۲- محیط ۳- الگوها ۴- همسالان ۵- والدین ۶- معلمان
- ۷- بازی‌های گروهی ۸- مدرسه

۲- عوامل زمینه ساز تربیت اخلاقی دانش آموزان دوره ابتدایی ایران کدامند؟

برای تحلیل داده‌های به دست آمده این سؤال با استفاده از فن تحلیل محتوا و تشکیل شبکه مفاهیم در گام نخست، داده‌های به دست آمده طی فرآیند مطالعه متون، مکتوب شد، سپس متون مکتوب و نظر متخصصان به دفعات مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و فهرستی از کدهای اولیه ایجاد شد. در گامهای بعد کدهای به دست آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی شدند و پس از چندین مرحله تحلیل و بازبینی از میان کدهای اولیه، مفاهیم پایه ایجاد، سپس با جمع‌بندی و مقوله‌بندی ۲۲ عامل زمینه ساز اخلاقی شناسایی شد.

جدول (۱-۲) عوامل زمینه ساز تربیت اخلاقی از دیدگاه صاحب نظران و منابع مکتوب

ابعاد	مفاهیم	داده ها	شناسه
عوامل زمینه ساز تربیت اخلاقی	عاطفه	- استعداد و گرایش فطری و درونی است که پشتوانه‌ی «دیگر خواهی» در انسان است. بر اساس این استعداد فطری، انسان قادر است گرایشی درونی بر اساس مهر و محبت نسبت به همنوع خود پیدا کند.	۱
	محبت	- رابطه‌ای که مبتنی بر انس و الفت، همراهی و همگامی درونی میان افراد است مبتنی بر دوست داشتن است	۲
	خود شناسی	- انسان به قابلیت‌ها، توانمندی‌ها، تحولات و ویژگی‌های فطری و غیر فطری خود پی می‌برد، و ضعف، فقر، نیازمندی و تعلق به قدرت لایتنهای پروردگار را در خود حس می‌کند - تمایل به خود شکوفایی	۳
	هوش معنوی	- نوعی رفتار سازگاری و حل مسئله است که بالاترین سطوح رشد را در حیطه‌های مختلف شناختی، اخلاقی، هیجانی شامل می‌شود - و فرد را در جهت هماهنگی با پدیده‌های اطرافش و دستیابی به یکپارچگی درونی و بیرونی یاری می‌کند - ظرفیت درگیری در رفتار فضیلت مآبانه (بخشش، سپاسگزاری، فروتنی، احساس شفقت و...).	۴
	حب ذات	- این غریزه به معنای دوست داشتن خود است که از طریق دوست داشته شدن کودک در او تحقق می‌یابد. یکی از طرق ارضاء این غریزه، تکریم کودکان و توجه به شخصیت آنهاست	۵
	اعتماد به نفس	- یکی از عواطف مهمی است که به رشد شخصیت کودک، کمک می‌کند و باعث می‌شود که کودک برای	۶

		خود شخصیت و ارزش قائلند و بر خود متکی باشد	
	خود مهارگری	<ul style="list-style-type: none"> - صبر و تحمل و توانایی به تعویق انداختن ارضای خواسته‌ها (به جای ارضای فوری آنها) - فاصله گرفتن نفس از آزادی‌های حیوانی 	۷
	تغذیه و مزاج	<ul style="list-style-type: none"> - غذاها هرگز علت تامه برای اخلاق خوب یا بد نیستند، اما در ساختار وجود انسان نقش حیاتی دارند و می‌توانند زمینه‌ساز اخلاق فاضله یا رذیله باشند. 	۸
	وراثت	<ul style="list-style-type: none"> - سجایا یا بدی‌های اخلاقی پدران و مادران، در فرزندان زمینه‌هایی را ایجاد می‌کند و فرزندان وارث آن ویژگی‌های پسندیده یا ناپسند می‌شوند. - نسل و نژاد و رگ و پیشینه در فرزند اثر دارد. 	۹
	موقعیت جغرافیایی	<ul style="list-style-type: none"> - آب و هوا، نور، حرارت و گرما و سرما، در ساختار جسمی و روحی انسان و در خلق و خوی آدمی تأثیر دارد - بخشی از تفاوت‌های فردی آدمیان، به محیط زندگی بر می‌گردد 	۱۰

عوامل زمینه سازاز دیدگاه رویکردهای تربیت اخلاقی (روان‌شناختی و تربیتی) عبارتند از:
 ۱- خودتاملی (خودآگاهی) ۲- فهم و درک اخلاقی ۳- عقاید مذهبی و ارزشی (معنویت)
 ۴- میانه‌روی و اعتدال ۵- شوق و انگیزش ۶- حکمت ۷- عفت ۸- وجدان ۹- اشتیاق ۱۰- توانمندی ۱۱- تجربه ۱۲- مستقل بودن

۳- موانع یا متغیرهای بازدارنده تربیت اخلاقی دانش آموزان دوره ابتدایی ایران کدامند؟

همان‌طور که تربیت اخلاقی، به زمینه‌های مناسب و میزان تأثیر گذاری، عوامل موثر بستگی دارد، شناخت موانع و مشکلات رفتاری و رفع آنها نیز، در آن نقش اساسی دارد. این نوع رفتارها، از این جهت «مانع» نامیده شده‌اند که در مسیر تعالی انسان مشکل ایجاد می‌کنند و مانع رسیدن وی، به اهداف عالی تربیتی و اخلاقی می‌شوند. برای تحلیل داده‌های به دست آمده این سؤال با استفاده از فن تحلیل محتوا و تشکیل شبکه مفاهیم در گام نخست،

داده‌های به دست آمده طی فرآیند مطالعه متون مکتوب شد، سپس متون مکتوب و نظر متخصصان به دفعات مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و فهرستی از کدهای اولیه ایجاد شد. در گامهای بعد کدهای به دست آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی شدند و پس از چندین مرحله تحلیل و بازبینی از میان کدهای اولیه، مفاهیم پایه ایجاد، سپس با جمع‌بندی و مقوله‌بندی مجدد ۱۶ متغیر باز دارنده تربیت اخلاقی شناسایی شد.

جدول (۱-۳) موانع یا متغیرهای باز دارنده تربیت اخلاقی از دیدگاه نظران و منابع مکتوب صاحب

ابعاد	مفاهیم	داده‌ها	شناسه
موانع یا متغیرهای باز دارنده تربیت اخلاقی	حس خود کم بینی یا عقده حقارت	- یکی از عواطف مزاحمی است که مانع رشد فکری و روحی کودک می‌شود و از بسط و تکامل شخصیت او جلوگیری می‌کند. معمولاً کودکانی که دچار این بیماری خطرناک روحی هستند در انزوا بسر می‌برند و از بازیهای دسته جمعی گریزانند	۱
	ترس	- یکی از عواطفی است که بسیاری از نیروها و استعدادها درونی انسان را فلج می‌سازد و از شکوفاسازی آنها جلوگیری می‌کند و باعث ضعف و زبونی او در زندگی می‌شود	۲
	حسادت	- همه انسان‌ها به خصوص کودکان، وقتی در برابر برجستگی و موفقیت یک فرد قرار می‌گیرند، دگرگونی روحی خاصی در آنان به وجود می‌آید که آن را احساس کهنتری می‌گویند	۳
	لجبازی	- اصرار در به کرسی نشاندن حرف خود و تسلیم نشدن در برابر افکار دیگران است.	۴
	ناامیدی	- نداشتن انگیزه و فقدان رشد فکری سبب می‌گردد کودک، فردی ناامید بار آید و نداشتن امید، سبب بی‌هدفی در زندگی کودکان می‌شود	۵
	جهل	- کسانی که در موضوعی علم و دانش نداشته به‌طور طبیعی	۶

		داوری‌های نادرستی از مسئله خواهند داشت که جلوی تحقق وحدت در عقیده و روش و رفتار را خواهد گرفت.	
	خودخواهی	<p>۷</p> <p>- برای پیشبرد اهداف شخصیشان دیگران را به خدمت می‌گیرند و از تمامی امکانات پیرامونشان برای نفع خود بهره ببرند. در مسیری قدم می‌گذارند که مقصدش چیزی جز "خود" نیست.</p> <p>- هدف همیشه وسیله را توجیه می‌کند، موانع به هر قیمتی از سر راه برداشته می‌شوند و غایت آرزوها ارضای کامل هواهای نفسانی است</p>	
	سخت‌گیری‌های والدین	<p>۸</p> <p>- رفتارهای خشونت‌آمیز و تنبیه از طرف والدین، اغلب موجبات نفاق، کینه توزی و عداوت در محیط خانواده می‌شود و فرزندان مجبور می‌شوند واکنشهای بدی از خود بروز دهند</p>	
	استفاده نادرست از رسانه‌ها	<p>۹</p> <p>- تنهایی، افسردگی، اضطراب، عزت نفس پایین برخی از مشکلات احتمالی است که کودکان در استفاده بیش از حد از اینترنت بصورت آنلاین با آن مواجه هستند.</p> <p>- محتویات نامطلوب و ناسالم موجود در اینترنت موجب تبلیغ روحیه خشونت، پرخاشگری و بی بند و باری گردیده و بر ارتکاب جرم اثر می‌گذارد.</p>	
	همسالان ناباب	<p>۱۰</p> <p>- گروه همسالان تاثیر قابل توجهی بر افکار، تصمیم‌گیری‌ها و انتخاب نحوه زندگی افراد دارد و حضور در گروه‌های همسالان کجرو یکی از مهم‌ترین عوامل ارتکاب اعمال بزهکارانه و انحرافات اخلاقی است</p>	

عوامل بازدارنده تربیت اخلاقی از دیدگاه رویکردهای تربیت اخلاقی (روان‌شناختی و تربیتی) عبارتند از: ۱- تلقین ارزش ۲- زورگویی ۳- نقض حقوق و رفاه افراد ۴- حق‌کشی ۵- افراط و تفریط ۶- پیش‌داوری اخلاقی

۴- پیامدها و نتایج تربیت اخلاقی دوره ابتدایی ایران کدامند؟

پیامدها و نتایج تربیت اخلاقی، در قالب اهداف در سه حوزه شناختی، عاطفی و ارادی در ارتباط با عناصر چهارگانه ارتباطی (خدا، خود، خلق و خلقت) ارائه شد. که هر یکی از اهداف نشان دهنده جنبه‌ای خاص از کارکردهای مختلف تربیت اخلاقی می‌باشد

برای تحلیل داده‌های به دست آمده این سؤال با استفاده از فن تحلیل محتوا و تشکیل شبکه مفاهیم در گام نخست، داده‌های به دست آمده طی فرآیند مطالعه متون مکتوب شد، سپس متون مکتوب و نظر متخصصان به دفعات مورد مطالعه و بازبینی قرار گرفت و فهرستی از کدهای اولیه ایجاد شد. در گامهای بعد کدهای به دست آمده در گروه‌های مشابه و منسجمی دسته‌بندی شدند و پس از چندین مرحله تحلیل و بازبینی از میان کدهای اولیه، مفاهیم پایه ایجاد، سپس با جمع‌بندی و مقوله‌بندی مجدد ۴۸ نتیجه و پیامد تربیت اخلاقی در قالب اهداف یا سبد فضایل شناسایی شد.

جدول شماره (۴-۱) پیامدها و نتایج تربیت اخلاقی از دیدگاه صاحب نظران و منابع مکتوب

عناصر چهارگانه ارتباطی	مفاهیم (سبد فضایل)	حیطه‌ها	داده‌ها	شناسه
۱	پرستش و عبادت	شناختی	با احکام شرعی به ویژه انجام واجبات آشنا شود	۱
	تولی و تبری	عاطفی	با دوستان خدا دوست و با دشمنانش دشمن باشد	۲
	سپاسگزاری و قدردانی	عاطفی	خداوند را بخاطر نعمت‌های فراوانش شکر گزار باشد	۳
	اطاعت از خداوند	ارادی	دستورات قرآن کریم را رعایت کند	۴
۲	خودشناسی	شناختی	نقاط قوت و ضعف خود را بشناسد	۵
	شجاعت	عاطفی	از مواجهه با مشکلات نهراسد	۶
	پاکیزگی	عاطفی	تمیز بودن را دوست بدارد	۷

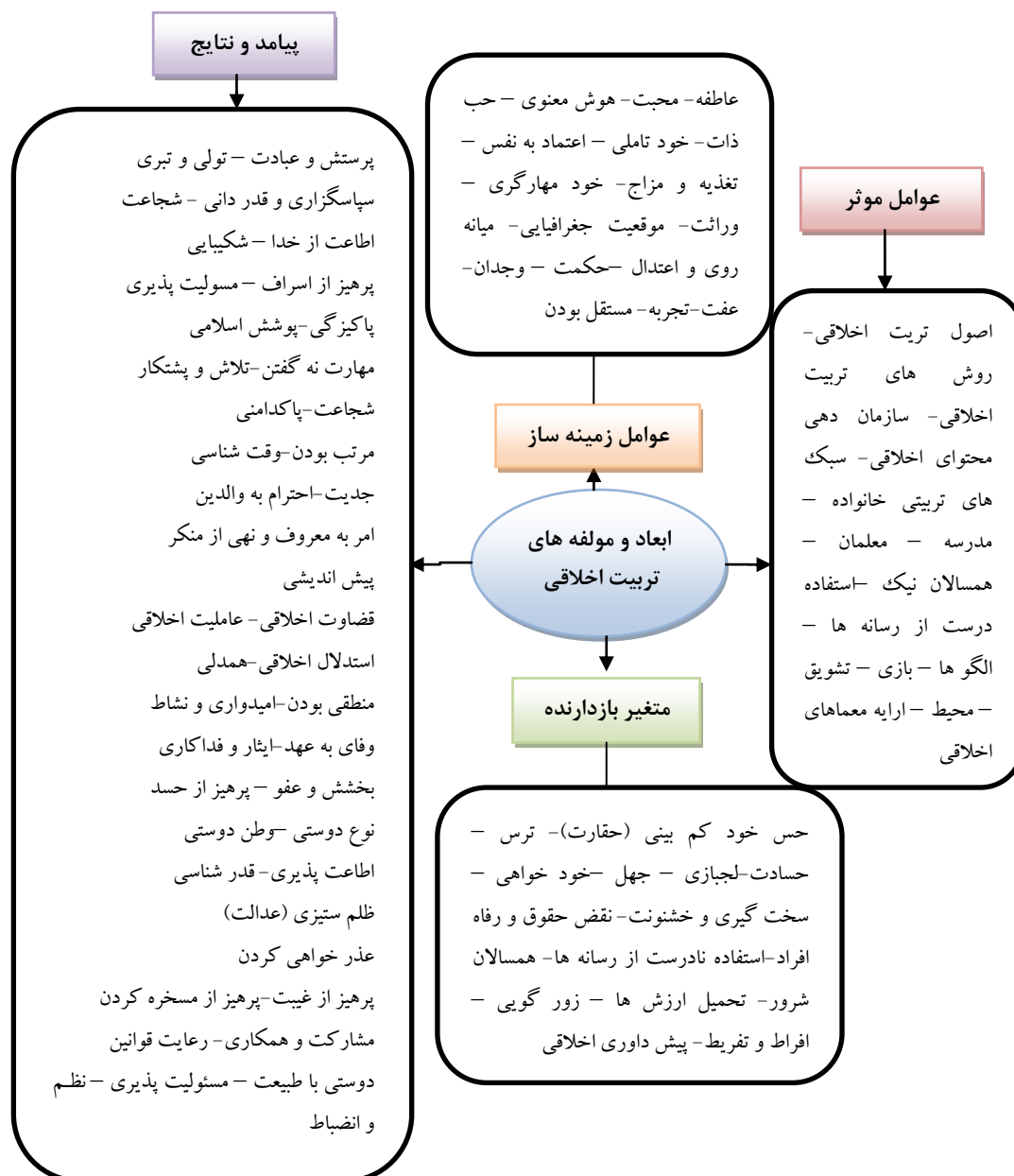
	شکيبايي	عاطفي	صبور و بردبار باشد	۸
	پرهيز از اسراف (زياده روي)	ارادي	از وسايل خود به درستي استفاده کند	۹
	مهارت نه گفتن	ارادي	خواسته‌ها و تقاضاهای نامتعارف را قبول نکند	۱۰
	مسئوليت پذيري	ارادي	تکالیف شخصی خود را شخصا انجام دهد	۱۱
	پوشش اسلامي	ارادي	لباس متناسب با شئون اسلامي بپوشد	۱۲
	تلاش و پشتکار	ارادي	برای انجام کارهای خود، دوستانش را به زحمت نمیندازد	۱۳
	پاکدامني	ارادي	مظاهر حیا و عفت در او آشکار باشد	۱۴
	مرتب بودن	ارادي	ظاهري آراسته داشته باشد	۱۵
	وقت شناسي	ارادي	اوقات فراغت خود را با فعالیت و بازی مناسب پر کند	۱۶
	جدیت و تلاش	ارادي	برای رسیدن به موفقیت پشتکار داشته باشد و تلاش کند	۱۷
	همدلي	شناختي	خود را جای دیگران بگذارد و آنها را درک کند	۱۸
	منطقي بودن	شناختي	برای رفتارهای خود با دیگران دلیل داشته باشد	۱۹
	اميدواري و نشاط	عاطفي	در بازی با دوستانش شاد و خندان باشد	۲۰
	وفای به عهد	عاطفي	به عهدهای خود پایبند باشد	۲۱
	اينثار و فداكاري	عاطفي	گاهها از حق خود به نفع دوستانش بگذرد	۲۲
	بخشش و عفو	عاطفي	خطا و اشتباه دیگران را نادیده بگیرد	۲۳
	پرهيز از حسد	عاطفي	از موفقیت دوستان و اطرافیان خود خرسند شود	۲۴
نوع دوستي	عاطفي	برای یاری رساندن به دیگران داوطلب شود	۲۵	
وطن دوستي	عاطفي	به مظاهر ملی (پرچم، سرود، زبان فارسی و جشن های ملی) احترام بگذارد	۲۶	

	احترام به بزرگترها	عاطفی	احترام به بزرگترها را وظیفه خود می‌داند و به نظرات آنها توجه می‌کند	۲۷
	قدرشناسی	ارادی	در برابر خدمت دیگران سپاسگزاری کند	۲۸
	مودب و مهربان	ارادی	در ارتباط با دیگران از کلمات محبت آمیز و دوستانه استفاده کند	۲۹
	ظلم ستیزی (عدالت)	ارادی	از زورگویی و تحکم دوری کند و از مظلوم دفاع کند	۳۰
	صداقت	ارادی	راستگو و امین باشد	۳۱
	عذرخواهی کردن	ارادی	در برابر رفتارهای ناپسند خود پوزش بخواهد	۳۲
	پرهیز از غیبت	ارادی	از دیگران بدگویی نکند	۳۳
	پرهیز از مسخره کردن	ارادی	دوستان و اطرافیانش را با القاب زشت و خنده دار صدا نکند	۳۴
	مشارکت و همکاری (کمک به دیگران)	ارادی	در کارهای دسته جمعی و گروهی نقش فعال داشته باشد	۳۵
	رعایت قوانین	ارادی	مقررات مدرسه و بازی را رعایت کند	۳۶
	احترام به والدین	ارادی	از والدین خود اطاعت کند	۳۷
	امر به معروف و نهی از منکر	ارادی	دوستانش را به کار نیک دعوت و از کارهای بد باز می‌دارد	۳۸
پنج	دانش اندوزی	شناختی	با قابلیت‌های طبیعت آشنا شود	۳۹
	دوستی با طبیعت	عاطفی	با طبیعت دوست و به آن علاقمند باشد	۴۰
	مسئولیت پذیری	ارادی	طبیعت را احیاء و از آن بهره برداری کند	۴۱
	نظم و انضباط	ارادی	محیط زندگی خود را پاکیزه نگه دارد	۴۲

پیامدها و نتایج تربیت اخلاقی از دیدگاه رویکردهای تربیت اخلاقی عبارتند از: رشد توانایی استدلال اخلاقی، قضاوت اخلاقی، عاملیت اخلاقی، قصدمندی، پیش اندیشی، شکیبایی، اطاعت و فرمانبرداری، انصاف، رعایت قوانین، صداقت، نظم و انضباط، عدالت، تصمیم گیری منطقی، همدلی، تواضع و فروتنی، احترام به خود (عزت نفس)، تفکر انتقادی.

شکل (۱-۱) ابعاد و مولفه‌های تربیت اخلاقی

بحث و نتیجه‌گیری

تربیت اخلاقی یک مأموریت و مسئولیت اختصاصی نظام تربیت رسمی و عمومی نیست و نهادهای دیگر در آن مشارکت دارند، خانواده و رسانه، همسالان و الگوها رکن‌های جدی در تحقق این امر هستند. مراد از این مقوله، این است که مسئولیت تام و کامل تربیت اخلاقی اس به عهده نظام تربیت رسمی اساسا نیست، بلکه این مسئولیت بین تمامی ارگان‌ها توزیع شده است. خانواده نخستین و اساسی‌ترین واحد مؤثر بر رشد شخصیت کودکان و نوجوانان و عامل اولیه فعلیت یافتن استعدادهای آنهاست. تحقق نقش خانواده در جهت رشد و تربیت فرزندان در گروی سلامت و تعادل شخصیتی و اخلاقی والدین است. تربیت اخلاقی پدیده‌های منتشر در تمامی ابعاد زندگی مدرسه‌ای است. تمامی تجارب مدرسه‌ای می‌تواند و استعداد آن را دارد که تبدیل به یک موقعیت تربیت اخلاقی شود. از این دیدگاه باید نسبت به تمامی سازوکارهای مدرسه حساس بود و نسبت به آثار آن بر حیات اخلاقی دانش آموزان مراقبت نمود. از طرف دیگر برای دستیابی به اهداف تربیت اخلاقی باید از همه ظرفیتهای مدرسه البته در هماهنگی و هارمونی باهم استفاده گردد. به همین دلیل باید از محدود کردن حلقه یادگیری به سطح کلاس درس و انحصار مسئولیت تربیت اخلاقی به شخص معلم بر حذر بود. نتیجه این قسمت از سوال پژوهش که با تحقیق نجفی (۱۳۹۶)، یویسال (۲۰۰۷) تحت عنوان «تربیت اخلاقی کودکان» از لحاظ تاکید بر نقش والدین به عنوان عوامل مؤثر تربیت اخلاقی همخوانی دارد.

عواملی وجود دارند که زمینه ساز و پایه گذار تربیت اخلاقی می‌باشند، که در کنار عوامل مؤثر باعث نتایج و پیامدهای تربیت اخلاقی می‌شوند. در این پژوهش این عوامل عبارتند از عاطفه، محبت، خود شناسی، حب ذات، اعتماد به نفس، خودمهارگری، تغذیه و مزاج، وراثت، موقعیت جغرافیایی، عقاید مذهبی و ارزشی، تجربه، وجدان، حکمت، میانه‌روی و اعتدال، و شوق و انگیزش. شناخت خویش عامل ظهور و بروز چهره‌ای واقعی از انسان شده و شکوفائی استعدادهای عرفانی و اخلاقی و دیگر ارزش‌های

متعالی در گرو تحقق آن است. آدمی در پرتو خودشناسی به معرفت پروردگار، شناخت جایگاه با عظمت و بالای وجودی انسان در نظام هستی، شناخت استعدادها، قابلیت‌ها و آسیب‌ها، رهایی از تزلزل شخصیت و شناخت هدف زندگی و تعیین راه درست، شوق و انگیزه برای خودسازی، اعراض از دنیای مذموم، شکل‌گیری نظام فکری و پرورش متناسب با فطرت، پی‌می‌برد. انسان با خودشناسی به قابلیت‌ها، توانمندی‌ها، تحولات و ویژگی‌های فطری و غیرفطری خود پی‌می‌برد. خودشناسی در تعلیم و تربیت جایگاه ویژه‌ای دارد و ویژه‌ای دارد و بالاترین و باارزش‌ترین شناخت به‌شمار می‌آید، و همواره به عنوان گام نخست در پرورش استعدادهای انسانی، دستیابی به مبانی، اصول و اهداف تربیتی مطرح می‌شود؛ زیرا اگر کسی خود را نشناسد و از امکانت وجودی و توانمندی‌های خویش آگاه نباشد و واقعیت‌های هستی خود را نشناسد، نمی‌داند به دنبال چه هدف‌هایی در زندگی باشد و بر چه اصولی رفتار خویش را استوار سازد که این موضوع با تحقیق آرامون (۱۳۸۹) همخوانی دارد.

همان‌طور که تربیت اخلاقی، به زمینه‌های مناسب و میزان تاثیر گذاری، عوامل موثر بستگی دارد، شناخت موانع و مشکلات رفتاری و رفع آنها نیز، در آن نقش اساسی دارد. این نوع رفتارها، از این جهت «مانع» نامیده شده‌اند که در مسیر تعالی انسان مشکل ایجاد می‌کنند و مانع رسیدن وی، به اهداف عالی تربیتی و اخلاقی می‌شوند و به نوعی برای تربیت اخلاقی آسیب محسوب می‌شوند. این موانع که عبارتند حس خود کم بینی (حقارت)، ترس، حسادت، لجبازی، ناامیدی، جهل، خود خواهی، سخت‌گیری والدین (خشونت و تنبیه)، استفاده نادرست از رسانه‌ها، همسالان شرور، تلقین ارزش‌ها، زور گویی، نقض حقوق و رفاه افراد، حق‌کشی، افراط و تفریط و پیشداوری اخلاقی. نتایج این سوال با پژوهش حسین زاده (۱۳۹۵) همسو می‌باشد.

پیامدها و نتایج تربیت اخلاقی، در قالب سه حوزه شناختی، عاطفی و مهارتی در ارتباط با عناصر چهارگانه (خدا، خود، خلق و خلقت) ارائه شد. که هر یک نشان دهنده جنبه‌ای

خاص از کارکردهای مختلف تربیت اخلاقی می‌باشد. در حوزه دانشی بیشتر بر جنبه کسب آگاهی، دانش اطلاعات و فهم موضوعات اخلاقی تاکید دارد. در حیطه حوزه عاطفی، درک ارزش‌های اخلاقی و توجه به اهمیت آن‌ها مد نظر می‌باشد و این امر موجب می‌شود دانش‌آموزان به گونه‌ای غنی‌تر، مقوله اخلاقی شدن و جایگاه تربیت اخلاقی را در فرهنگ و جامعه فهمیده و ارزش‌گذاری کنند. در این حیطه برعلاقی، گرایش‌ها و تمایلات نسبتاً پایداری که در جریان تربیت اخلاقی باید در فراگیران ایجاد شود، تاکید می‌کند. نهایتاً در حوزه مهارتی دارا بودن مهارت‌های لازم اجتماعی و ارتباطی و... که موجب افزایش قابلیت مشارکت و مداخله موثر اخلاقی و تربیتی در جهت بسط عدالت اخوت، رافت، امر به معروف و نهی از منکر و... می‌شود مد نظر است. که با تحقیق آزاد منش (۱۳۹۳) همسو است

منابع

- باقری، خسرو (۱۳۹۶). نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: انتشارات مدرسه
- جمالی زاده، حکیمه (۱۳۹۲). شناسایی و طبقه‌بندی آموزه‌ها و مفاهیم اخلاقی کتابهای درسی مقطع ابتدایی، شورای تحقیقات سازمان آموزش و پرورش.
- حسنی، محمد (۱۳۹۵). بررسی رویکرد تربیت اخلاقی در نظام تربیت رسمی و عمومی دوره ابتدایی. فصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، بهار و تابستان، شماره ۲۲.
- سجادی، سید مهدی (۱۳۸۷). رویکردها و روش‌های تربیت اخلاقی و ارزشی، پژوهش‌های فلسفی - کلامی، شماره ۳
- سعیدی رضوانی، محمود (۱۳۸۶). بررسی وضع موجود تربیت دینی و اخلاقی دانش آموزان و ارزیابی آن بر اساس مولفه‌های اصلی آموزش و پرورش، طرح تدوین سند ملی آموزش و پرورش.
- سلمان ماهینی، سکینه (۱۳۹۵). رویکرد تربیت منش در تربیت اخلاقی، کتاب رویکردهای نوین در تربیت اخلاقی، به کوشش حسنی، محمد و همکاران، انتشارات مدرسه.
- شورای عالی آموزش و پرورش، (۱۳۹۱). برنامه درسی ملی جمهوری اسلامی ایران. مصوب جلسات ۸۵۷ الی ۸۷۲.
- صادقی فسایی، سهیلا و عرفان منش، ایمان (۱۳۹۴). مبانی روش پژوهش اسنادی در علوم اجتماعی، راهبرد فرهنگ، شماره بیست و نهم، بهار ۱۳۹۴، صص ۶-۹۱
- کاردان، محمد علی (۱۳۸۹). مراحل تربیت. انتشارات دانشگاه تهران.
- محسن پور، بهرام (۱۳۸۷). گزارش اجلاس مشورتی دفتر منطقه‌ای یونسکو یازدهم تا هجدهم خرداد ماه ۱۳۶۷، رشد معلم سال هفتم شماره پنجم صص ۳۴-۳۰
- هاینگتون، ساموئل (۱۳۹۳). برخورد تمدن‌ها. ترجمه حمید رفیعی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی
- Wilson, B.J.B (2016), First steps in moral education, Journal of moral education, Vol. 25, Issue: 2.

- Young, R. R. (2011). Beyond the cognitive and the Virtue Approaches to moral education: some theoretical foundation for an integrated account of moral education, Asia pacific review. Vol. 1 NO. 1
- Lickona, T. (2005). Character Education. In: Reigeluth, C. M. (Ed) (2005). Instructional-design theories and Models, Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Association Publishers. P: 590-612
- Bandura, A. (2006). Toward a Psychology of Human Agency, Stanford University, Perspectives on Psychological Science, 1(2), 164-180.
- Curren, R. (2014). Judgment and the aims of education. Social philosophy and policy, 31(1): 2-11
- Carr David (2012) "Three Approaches to Moral education ", education philosophy and Theory, Vol. 15, Pp.3951.
- Barrow, R. (2010). An introduction to moral philosophy and moral education. London and New York. Routledge
- Heslep, R. D. (2015).. Moral Education for American. Westport, CT: Praegar.

